

Детективи для дітей: український варіант автора й читача

Людмила Кицак,
аспірант
Житомир

У статті ідентифікується термін "література для дітей", виводиться поняття "детективи для дітей"; аналізуються такі детективи на прикладі творів В. Нестайка, Лесі Ворониної, Є. Кононенко та О. Ільченка; визначаються особливості детективів для дітей, образне та сюжетне наповнення творів, авторська позиція та дитяча рецепція.

Ключові слова: література для дітей, детективи для дітей, образ, сюжет, головний герой.

Література для дітей стала предметом дослідження багатьох учених. Її вивчали та оцінювали на тематико-проблемному, образно-нарративному, жанрово-стильовому, дидактичному рівнях, причому саме останньому надавали найбільш вагомого значення. Сучасні літературознавці — Д. Білецький, І. Бойцун, С. Вольштейн, У. Гнідець, Я. Гоян, А. Гурбанська, В. Дончик, М. Жулинський, С. Іванюк, П. Кириченко, Л. Кіліченко, П. Кононенко, А. Костецький, В. Неділько, М. Слабошпицький, М. Славова, Р. Стаднійчук, Б. Чайковський, Ю. Ярмиш, Ю. Ячейкін — розглядають широкий спектр питань у літературі для дітей. Так, Т. Гребенюк аналізує структуру події у творах для дітей [3], О. Папуша оцінює теоретичний дискурс дитячої літератури [10], О. Чайка вивчає феномен дітей ХХ століття, які перебувають в екстремальних ситуаціях [13], Т. Качак досліджує гендерний аспект дитячої літератури [5], І. Куриленко звертає увагу на бінарну опозицію дитячої гри та реальності [7] тощо. У 2008 році в Бердянську відбулася Міжнародна наукова конференція "Література для дітей і про дітей: історія, сучасність, перспективи", на якій висвітлювалося широке коло питань, пов'язаних з літературою для дітей та підлітків.

Проблемам теорії дитячої літератури присвячені книги М. Славової "Попелюшка літератури" [12] та "Чарівне дзеркало дитинства" [11]. Дослідниця класифікувала підходи до визначення дитячої літератури, визначила коло основних понять, якими користуються дослідники під час аналізу письма для дітей. До найважливіших елементів, що характеризують літературу для дітей, літературознавець відносить гру й фантастику, а специфіку дитячої літератури пояснює дитячою психікою та особливостями сприйняття дітьми художнього слова. М. Славова проводить різновекторне дослідження питань літератури для дітей: фольклорний рівень (заслугує на увагу, на наш погляд, інтернаціональне порівняння народної творчості), нарратив у дитячій літературі, антропонімі (досліджується текст і паратекст), комунікативна функція дитячої літератури [12].

У літературознавчому словнику-довіднику чітко розмежовуються поняття *дитяча література* (створена дітьми) та *література для дітей* (написана дорослими для дитячого читання). Дефініція термінів є досить важливою, адже і сьогодні виникають непорозуміння в їх використанні. Скажімо, О. Папуша в статті "Теоретичний дискурс дитячої літератури: у пошуках об'єкта" відзначає, що поняття "дитяча література" виникає на перетині трьох уявлень — про дитячий твір, дитяче читання та дитячу книгу, причому вказує на явну су-

пе-речність між дорослою креативністю і дорослою пропозицією, яка має назву "дитяча література" [10, с.174].

Ми будемо послуговуватися терміном "література для дітей", оскільки його значення нам видається вмотивованішим та логічно достовірнішим: "література для дітей — художні, науково-популярні та публіцистичні твори, написані письменниками безпосередньо для молодшого читача різних вікових категорій, починаючи з дошкільнят" [8, с.398]. Звідси **детектив для дітей** — це особливий піджанр детективу, призначений для дітей певної вікової категорії, різновид пригодницької літератури, в якому розкривається певна таємниця, пов'язана зі злочинним, а головними героями (нишпорками) зазвичай виступають діти.

Хоча, як ми говорили вище, питання літератури для дітей постійно знаходяться в полі зору літературознавців, проте питання українських детективів для юних читачів залишається відкритим та недослідженим. У цьому — **наукова новизна** статті.

Актуальність дослідження полягає в необхідності оцінити якість детективів для дітей, які створюються сучасними авторами.

Мета статті — проаналізувати окремі українські детективи для дітей, визначити їх особливі риси та основні різновиди.

Початок "детективного буму" в сучасній українській літературі можна спостерігати від початку ХХІ століття, проте свого апогею він ще не досяг, однак, зважаючи на активність детективістів, є сенс говорити про детективи для дітей.

Розквіт детективної літератури в Україні, як правило, пов'язують із процесом демократизації літератури на пострадянському просторі. Відповідно, якщо в зарубіжній літературі для дітей пік популярності детективної оповіді досягнутий у середині ХХ століття: шведка Астрід Ліндгрєн пише низку історій про супернишпорку Кале Блумквіста (1940—1950 роки), росіянин Анатолій Рибаків створює авантюрний роман "Кортік" (1948), німець Еріх Кестнер видає детективний роман "Еміль та детективи" (1929), британка Енід Блайтон продукує серію детективів "П'ять юних детективів і вірний пес" (1942—1963), "Чудова п'ятірка" (1943—1961), "Таємнича сімка" (1949—1963); у США детективні історії про дівчинку-нишпорку Ненсі Дрю та про братів Харді творить Керолайн Кін (літературний псевдонім ряду авторів), у США також виходить серія "Альфред Хічкок і три детективи" (із 1964 року і до сьогодні), — то в Україні розвиток жанру почався в середині 90-х (кримінальні повісті В. Нестайка) і триває досі.

В українському літературному просторі детективи для дітей досить популярні. Видавництво "Грані-Т" випускає спеціальну серію "Дивний детектив", де українські автори пропонують читачам оригінальні детективи для дітей. Вінницьке видавництво "Теза" видає серію "Пригодницька бібліотека" для дітей 8-12 років, в якій друкуються Леся Воронина, Марина та Сергій Дяченко, Сашко Дерманський, Галина Малик, Марина Павленко, Ірен Роздобудько, та серію "Дитячий детектив" для дітей 10-13 років, представлену поки що одним автором — Олександром Есауловим ("Кіднепінг").

Улюблений письменник кількох поколінь юних читачів Всеволод Нестайко давно використовує детективну формулу у творах для дітей. Скажімо, у відомій книзі "Тореадори з Васюківки" автор будує сюжет на розслідуванні двома сільськими хлопцями місцевих таємниць.

Детективи для дітей — це один із найчитабельніших жанрів у дитячій літературі, адже саме в підлітковому та юнацькому віці загострюється інтерес до таємниць, розслідувань, викриття злочинців, аби зреалізувати власну необхідність у суспільстві, відчутти потенціал для подальшого особистісного розвитку та вдосконалення. Через детективні історії легко пропагуються людські цінності (чесність, порядність, відвертість), виховуються почуття взаємодопомоги та взаєморозуміння, прищеплюються почуття відповідальності, бажання захищати слабших, нетерпимість до брехні, пропаганда мужності, здорового способу життя. Проте виховний ефект — це лише одна грань такої літератури, є ще естетична, розвивальна, власне літературна (спонукальна) функція.

Автори детективів для дітей багато в чому орієнтуються на зарубіжні зразки, використовуючи їхні давні традиції та сформовані літературні прийоми (наприклад, стереотипність образів, типовість головних героїв, порушуваних проблем, схематичність та спрощеність детективної формули); іноді використовуються лише елементи жанру детективу.

Серед українських авторів детективу для дітей є згадувані вище, а також Богдан Жолдак, Анатолій Птіцин, Олексій Недемлінський, Наталка та Олександр Шевченки, Андрій Кокотюха, Олесь Ільченко, Євгенія Кононенко, Валерій та Наталя Лапікури, Ян Гурич, Євген Філ, Анатолій Костецький.

Привернемо увагу читача до постатей кількох авторів українського детективного жанру для дітей.

Повісті **Всеволода Нестайка** "Таємничий голос за спиною" (1990) та "Неймовірні детективи" (1995) — добрий приклад використання формули детективу в літературі для дітей. Всі елементи, притаманні класичному детективу, прочитуються однозначно: злочини, таємниці, офіційні нишпорки та нишпорки-аматори (хлопці), розслідування, бійки, погоні, вибухи. Визначаючи жанровий різновид, можемо віднести повісті В. Нестайка до міліційного детективу з елементами "екшену". Крім того, автор використовує в детективах елементи містицизму та фантастики. І якщо, скажімо, містичне зникнення їжі із замкненого погребка баби Секлети знаходить логічне пояснення ("рукатим" виявляється шукач скарбів, який жив у підземних печерах), то образ хлопця у сріблястому костюмі, дзеркальних окулярах та непідійомних кросівках — суто фантастичний, адже жодного логічного пояснення не знайдено, але звернено увагу на потенційну можливість існування "братів по розуму".

У повісті "Барабашка" ховається за стіною" (як і в інших повістях цієї серії) виокремлюються дві основні

сюжетні лінії: життя та пригоди двох друзів — Жені Киселя і Вітасика Дорошенка — та розслідування кримінальних справ капітанами Горбатюком і Попенком. Характерно, що від повісті до повісті ці дві начебто відокремлені лінії постійно перехрещуються, взаємодоповнюються, показують ті ж самі події з двох різних ракурсів, а насамкінець розповіді — зливаються в одну. Лінія Жені та Вітасика описує будні хлопців на канікулах та небуденні пригоди, пов'язані з дивовижними зникненнями людей та речей, несподіваними з'явками та зустрічами. У реципієнта складається враження, що пригоди переслідують друзів самі, а хлопці тільки роблять вибір: втручатися чи ні. Безперечно, цей вибір єдиний: втручатися.

Четверо головних героїв — це дві пари чоловіків — юних і літніх. Використавши дзеркальне відображення з перспекцією, отримуємо повну характеристику цих образів: Женя і Вітасик — це капітани Горбатюк та Попенко в дитинстві і навпаки. Усі четверо наділені позитивними рисами: щирістю, уважністю, добротою, працьовитістю, вмінням вислухати співрозмовника: *"Уміти слухати — одна з головних професійних чеснот слідчого"* [9, с.11]. Представники правоохоронних органів Горбатюк та Попенко завжди діють у рамках закону та відповідно до неписаних правил честі. Безперечно, це літературна гіпербола, притаманна жанру детективу. Образи детективів — статичні, вони не розвиваються впродовж оповідей.

Образ Мадам Дефіцит, або Королеви Марго — головної злочинниці повісті, однозначно негативний, підкреслено виразний, недаремно автор описує її кілька разів упродовж твору, нанизуючи негативні риси поступово, використовуючи прийом градації: *"...обвела їх пронизливим поглядом немолода вже, але по-малодому фарбована жінка в темних окулярах. Штани так щільно обтягували її пишні форми, що було дивно, як витримував і не обривався єдиний фігурний металевий гудзик, на якому вони трималися"* [9, с. 43]; *"...вицирилася вона у вдячній посмішці ці білосніжні вставні зуби"* [9, с.62]; *"Жінці було років за шістьдесят, і навіть косметика вже не могла цього приховати"* [9, с.62]; *"А характер Бог дав їй властолюбний, амбітний. ...Авторитетом у злочинному світі користувалася величезним. Недарма її називали Королевою Марго, чи просто Марго, чи просто Королева"* [9, с.100].

Показна набожність, заява про безгрішність (*"Найбільший гріх, як казав Господь, — це смуток, зневіра. А я не хочу бути грішницею"*) [9, с.65]) лише увиразнюють негативні риси персонажа: гординю, зажерливість, зухвалість, марносластво (бажання лишитися вічно молодою спонукало жінку до організації ряду злочинів).

Образні моделі Вітасика та Жені побудовані на прикладі середньостатистичного школяра з його прагненням до пригод, середньою успішністю, проте з виразними вольовими характеристиками. Реалістичність зображуваного позначається і на почуттях героїв: *"Хлопці принишкли, їм по-справжньому було страшно"* [9, с.84], — вони звичайні діти, яким притаманно боятися, пишатися, хвалитися, вигадувати, цікавитися таємницями. Так, автор вибирає на головні ролі свідомих, слухняних, працьовитих, справедливих хлопців, які, проте, здатні порушити заборону, якщо терміново потрібна їхня допомога чи порятунок. Вони по-своєму замислюються навіть над філософськими питаннями, адаптуючи їх до власного життя: *"Але як стати праведником? Це ж і на уроках не побалакай, не прогуляй, не підкажи, не побийся, двійку не схопи..."*

Важко" [9, с.107]. Автор наголошує, що хлопці — господарі слова, не розкидаються ним, а давши — тримають до останнього, скромні та наполегливі, розумні та допитливі: "І що то за такий закон загадковий — що на страшні, небезпечно таємничі місця тягне, як на налигачі. Ти і боїшся, і тремтиш, і розумієш прекрасно, що краще туди не потикатися, а все одно не слухаєш інстинкту самозахисту і йдеш. Як метелик, летиш на вогонь. І нічого не можеш з собою вдіяти" [9, с.72].

Реалістичне змалювання пострадянського простору надає творові, з одного боку, колоритності, а з іншого, — буденності: "Скільки Женя себе пам'ятав, жили вони дуже скромно, якщо не сказати біднуvато. Не те щоб машини або ж там дачі, але й вбрання доладуvого в сім'ї завжди бракувало. То збирали гроші на чобітки мамі, то на плащ татові, то на пальто Жені. І раз у раз мама, зітхаючи, йшла до сусідів позичати десятку до післязавтра. Женин тато, Василь Сергійович Кисіль, працював головним інженером на заводі, мама — редактором у видавництві технічної літератури, і удвох вони ледь-ледь мали, як то кажуть, "прожитковий мінімум", бо одержували "голу зарплату" [9, с.5]. Реалістично-сумна картина змінюється раптовим несподіваним щастям: п'єси Жениного дідуса почали активно ставитися місцевим театром, відповідно — сім'я отримує неочікуваний прибуток. У детективі пропагується чесний спосіб життя, автор намагається оптимістично передати навіть сумні моменти.

У повісті також порушується мовне питання: капітан Горбатюк — член Товариства української мови імені Шевченка, який веде профілактичну роботу серед працівників райвідділу міліції: "Прикро, що міліцейський суржик став темою для анекдотів" [9, с.62], — заявляє він. "...Яка-то зараз складність навернути людей, особливо городян, до рідної мови, пробудити в них почуття національної свідомості, гордості, прищепити їм справжню любов до рідного слова" [9, с.63]. Як не дивно, питання мови, порушене у 1995 році в книзі "Неймовірні детективи", не розв'язане і до сьогодні (хоча вже минуло перше десятиліття XXI століття). Автор зауважує, що необхідно пробуджувати інтерес українців до власної історії, культури. Такі соціально важливі питання надають творові й виховного значення, національно ідентифікують молодого читача, пропонують тему для роздумів.

Не менш цікавим є поставлене в повісті питання історії українців, а точніше — язичників-слов'ян та "Велесової книги". По-своєму автор трактує цінність та історичне значення цієї гіпотетичної писемної пам'ятки праукраїнської доби докириличного періоду. В. Нестайко вустами професора Барабаша озвучує історію появи цієї пам'ятки, порушуючи одвічне питання еліксиру молодості — напою, за рецептом якого і полюбала головна злочинниця. Проте дізнатися цей рецепт і скористатися ним могла б тільки праведна людина, якої серед наших сучасників, на жаль, немає.

У детективах для дітей герої, як правило, наділяються надприродними здібностями або хоча б гіперболізованими вміннями. У детективній серії **Лесі Ворониної** "Суперагент 000" автор змальовує юнака-супермена з неймовірними здібностями: "...Гриць уміє дивитися обома очима водночас на всі боки. Він називав це ефектом бджоли" [1, с.11], "Гриць Мамай мав чорний пасок майстра карате, а крім того, володів усіма секретами ушу, дзю-до, кун-фу, вільної боротьби, кікбоксингу, опанував магічну боротьбу індіанського племені крі, а що найголовніше, розшифрував таємні прийоми давньо-

української боротьби, замасковані в народному танці голак" [1, с.17]. Він — втілення честі й справедливості: "Суперагент 000 ніколи не вистрілить в неозброєного" [1, с.10].

Ім'я героя — Гриць Мамай, тому закономірно одразу ж виникає алузія з козаком Мамаєм — ідеалізованим образом українського козака, безсмертного лицаря, захисника українського народу, мандрівника, степовика-характерника, мудреця і казкаря в одній особі. Усі ці риси притаманні й образу, створеному Лесею Ворониною. Гриць володіє гіпнозом ("Стара зловмисниця, на совісті якої було 18 тяжких і 305 середньої важкості злочинів, раптом заплакала" [1, с.18]), різноманітними техніками бою, входить в нірвану, швидко переміщається, має надприродні сили, він телепат, винахідник, ерудит ("Якось на дозвіллі знічев'я він оволодів кількома тисячами давньоєгипетських ієрогліфів" [1, с.75]), а його тримісячний син, отримавши інтелект вченого kota, стає вундеркіндом, сідає в позу лотоса, розмовляє, мислить та рятує батьків від загибелі.

Поділ персонажів у детективах для дітей чіткий — на позитивних та негативних: герої-добродії, які утверджують справедливість і порядок, і злі герої, які або заважають добродіям, або вносять деструкцію у соціум, намагаються знищити добродіїв, полонити їх, скористатися їхньою силою з метою заволодіти світом (такий одвічний мотив негативних героїв у голлівудівських фільмах, наприклад, "П'ятий елемент", "Зоряні війни").

Головний негативний персонаж — бабуся-ніндзя — у Лесі Ворониної асоціюється з казковою Бабою-Ягою ("Бабуся вишкірила зуби в огидній посмішці. В її очах спалахнула ненависть професійної убивці" [1, с.17]), а інші негативні герої відповідно асоціюються з її супутниками: змієм (бультер'єр Льюсік), Кошцієм (цей образ уособлюють два помічники бабусі-ніндзі: Чмир-Байструченко та "лисий безіменний садист"). Крім того, слід підкреслити, що означення "ніндзя" відсилає читача до відомого дитячого мультфільму "Черепашки ніндзя", але у Лесі Ворониної ніндзя — означення негативної сторони персонажа, використання бабусею мистецтва бою, нунчаків виключно з руйнівною метою. Наскрізним є мотив незнищенності зла, його неодмінного повернення: від твору до твору герой бореться і перемагає бабусю-ніндзя, але вона знову повертається (самовільно виходить з гіпнозу, тікає з в'язниці, навчається в бандитській школі, оволодіває мистецтвом хамелеона). Така побудова свідчить про циклічність композиції.

У творі досить вдало використовується казкова анімалістика, адже поряд з героями-людьми діють герої-звірі (крокодил Кирило, кіт Шніцель, тарган Едік, бультер'єр Льюсік), серед них є приклади уособлення як добра, так і зла. Бультер'єр Льюсік — алузія з Цербером, який охороняв царство мертвих у грецьких міфах. Він єдиний звір, який перебуває на боці зла. Типовий же негативний імідж крокодила (у К. Чуковського він ковтає сонце, виховує нечупару-невмиваху) Лесі Ворониної змінює на виключно позитивний, більше того — крокодил наділений інтелектом та здатністю до телепатії. І хоча на початку повісті він теж піддається впливу злих сил і ковтає власного наставника, проте ця подія є винятком, підступом негативних персонажів. Цікавою деталлю, пов'язаною з образом крокодила, є сльози. Очевидно, наратор намагається наголосити на вразливості крокодила, його тонкій психіці. До того ж спростовується значення фразеологізму "крокодилячі сльози", що означає несправжність почуттів; у світі

супергероя 000 крокодил Кирило — справжній друг, щирий товариш, який завжди поспішає на допомогу. Він — шляхетний забобонний плазун, який володіє азбукою Морзе, рівень його наукових знань дорівнює інтелекту члена-кореспондента Академії наук.

Конфлікт між добром і злом, їх вічне протистояння — основний у детективному циклі як Лесі Ворониної, так і інших авторів цього жанру. Конфлікт реалізується у зав'язці, розвиткові дії, кульмінації та розв'язці. За В. Пропом, можна порівняти сюжетну композицію з казковою: у зав'язці, скажімо, в героя викрадають родину, розвиток дії — герой шукає дружину з сином, знаходить їх і сам потрапляє в пастку, на допомогу прибуває чарівний кіт Шніцель, який жертвує собою заради визволення друзів, відбувається переродження котячої свідомості в дитячу, кульмінація — дитина-вундеркінд долає злого персонажа (в даному випадку бабусю-ніндзя), а в розв'язці — поява професора Петра Байди, який схвалює вчинки внука та знайомить родину з новим дивовижним персонажем — тарганом Едіком (як заміщення чарівного kota); всі рушають до нових пригод та перемог.

Динамічні невеличкі епізоди (короткий переказ їх подано в підзаголовках) створюють ефект кіносценарію, а дитячий мозок у такий спосіб легше і швидше опрацьовує інформацію. Таким чином, процес рецепції тексту відбувається просто, а нова для дитини інформація запам'ятовується краще.

Точність описів підсилюється несправжністю зображуваного (витягання професора з черева крокодила, кіт з інтелектом академіка, павукощурі). Такі деталі свідчать про ще один пласт оповіді — фантастичний, ірреальний, який притаманний літературі для дітей, адже вигаданий дитиною світ часто не збігається з реальним, а сприяє розвиткові фантазії та уяви дитини. Цими фактами і послуговуються дорослі письменники, які пишуть для дітей.

Обов'язковою супутницею суперагента є прекрасна дівчина. У Лесі Ворониної — це Зореслава (її опис — алюзія з лялькою Барбі): *"На порозі стояла білява дівчина неймовірної вроди. В її блакитних, немов ранкове небо, очах світився розпач. ... Вага — 57кг 30г, зріст — 170 см. Розмір ноги — 37"* [1, с.5—6]. Безперечно, дівчина звертається до Гриця по допомогу, він рятує її батька і все закінчується весіллям та народженням сина.

Створення подібної моделі щасливої сім'ї включає в себе основні очікування дитини-читача від реальності: чоловік — супергерой, жінка — красуня та розумниця (згадаємо ерудованість та вигадливість Зореслави), їхні стосунки — безконфліктні; основа шлюбу — взаєморозуміння, кохання, взаємопідтримка; результат шлюбу — народження дитини-вундеркінда, яка зовсім не завдає побутових клопотів, а навпаки — швидко розвивається, допомагає батькам, рятує всесвіт. Телепатичний зв'язок батька з сином — ще один прояв, з одного боку, неймовірності, а з іншого, — уособлення зв'язку поколінь. Знаковим є відкриття енергетичних місць у різних частинах землі (в Києві та Канаді), визволення їх та поєднання звільненої енергії двох місць, в одному з яких перебуває батько, а в іншому — син. Важливою також є психологічна підтримка членами сім'ї один одного. На цьому наратор наголошує постійно (наприклад, пробити скляну капсулу силою думки Грицеві допомагає вся родина).

Внутрішні монологи героя, хоча й у дуже спрощеному вигляді, а все ж передають його переживання,

роздуми, суперечності. Внутрішній голос наділяється особливим тембром та широким діапазоном емоцій: від іронічності до поваги (*"Яке блюзнірство! — скрикнув завжди врівноважений внутрішній голос"* [1, с.104]). Його можна ідентифікувати як ще одного обов'язкового, але незримого персонажа історій про супергероя.

Нарація ведеться від третьої особи, є лінійною з деякими ретроспекціями (наприклад, коли герой згадує минуле). Детективна фабула у творі спрощена: час розслідування справи зводиться до мінімального, більше уваги приділяється описам боротьби з бандитами, встановленню справедливості, намаганням вплинути на свідомість негативних персонажів, перевиховати їх.

Легко простежується інтертекстуальний зв'язок із американським суперменом (могутнім, непереможним, атлетичної тілобудови) Джеймсом Бондом (до нього відсилає саме ім'я агента 000), козаком Мамаєм — героєм українських легенд.

Використання реклами — це ще один з елементів, який характеризує сучасне мистецтво, зокрема й літературу. *"Гриць Мамай пружно звівся на ноги і звичними рухами натягнув на свій могутній торс джинси фірми "Levi's", сліпучо-білу футболку вишитим зліва, де серце, ніжним проліском та незмінну шкіряну куртку. Ясна річ, що взувся він у кросівки фірми "Reebok", які не раз рятували його зі скрути"* [1, с.105]. Красивий фірмовий одяг як означення успішності доповнює образну характеристику персонажа — герой не байдужий до зовнішнього вигляду, що є характерним для сучасних людей, охайний (*"...він рвучко підвівся й обтрисив джинси та шкірянку. Адже за будь-яких обставин Суперагент 000 дотримувався чистоти й акуратності"* [1, с.117]). Певним чином Гриць пов'язує свою успішність та спритність з кросівками відомої фірми, чим навіює читачеві особливе значення одягу для життя.

У процесі сприйняття твору дорослому читачеві видається, що пригоди суперагента 000 — це адаптована до українського локусу іронічна пародія на американські круті бойовики та фільми про суперменів: герой непереможний, має при собі купу фантастичного обладнання (від монтованих в око приладів нічного бачення до гумових присосок, за допомогою яких видирається на залізну статую), описуються чарівні процювання індійського племені, посвячення Яромира у воїни після подолання неймовірних перешкод при підйомі на найвищу вершину Скелястих гір, добування найдовшої пір'їни з хвоста Срібlistого орла, уміння Яромира літати, проходити крізь бетонні стіни й ставати невидимим — і все це на фоні звичайної природи, звичайного Києва, звичайних вулиць. Казковість тісно переплітається із фантастичністю та невідомими науковими відкриттями.

За жанровим визначенням твір **Євгенії Кононенко** "Бабусі також були дівчатками" — повість, покладена на формулу детективу. 14-річна Ліза розслідує сімейні таємниці, про які їй стало відомо із знайденого старовинного листа. Заінтригована дівчина залучає до пошуків подругу Алісу, а згодом і власного батька. Їй вдається розплутати давню сімейну історію, через яку її бабуся Анастасія лишилася одинокою на все життя; така розгадка докорінно змінила ставлення до покійної бабусі Марусі, змінила життя самої Лізи.

Сюжетна схема така: зав'язка — смерть бабусі Марусі, розвиток дії — виявлення листа, дівчинка дізнається про таємницю, проте не може знайти їй пояснення, тому починає власне розслідування, подорож

в Одесу, кульмінація — зустріч із сином Валерія, розв'язка — з'ясування причин та обставин давніх подій та написання Лізою есе про родовід. Власне, написання есе можна визначити і як кульмінаційний момент, адже сімейні інтриги спричинили руйнацію доль двох жінок, сестер, а їхня онука роздумує над випадковостями та безглуздими правилами, якими все життя послуговується її родина.

Євгенія Кононенко у притаманному їй стилі описує жіноче життя, причому робить це на контрастах. У повісті є декілька ключових жіночих образів, у яких легко проглядаються бінарні опозиції: Ліза — Аліса, Анастасія Розумович — Маруся Розумович, Ольга Іванівна — Галина Андріївна.

У центрі оповіді — нишпорка Ліза, яка змалечку займається наукою, наслідує маму, тата й бабусю, проте прагне звичайних дівчачих теревень, пригод, прогулянок. Надмірна опіка: вибір кола спілкування, обмеження у вільному часі, відмежування від нової подруги Аліси — призводить до зворотного результату ("*...відмінниця Ліза несамовито заздрила таким дівчатам, як Аліса — попри всі заборони навіть і дивитися в їхній бік*" [6, с.17]), розпалює в дівчинці цікавість до таємниці. Ліза — це образ успішної дівчинки з наукової сім'ї, яка прагне знань ("*супервідмінницею вона була не через шкільний кар'єризм, а через те, що любила вчитися*" [6, с.22]), проте має і цілком звичайні, дівчачі мрії: "*У свої чотирнадцять років Ліза знала, що хоче великого кохання*" [6, с. 25].

Аліса — абсолютна протилежність Лізі. Нова Лізіна приятелька вміло користується косметикою, має мрію — вдало вийти заміж, користується популярністю у хлопців, вона **інша**: "*Дівчинка одних літ із Лізою, але настільки не така, як їхня Ліза, що можна було відразу думати і про згубний вплив, і про все, що завгодно*" [6, с.15], — так вважає бабуся Анастасія, будь-що прагнучи позбутися Аліси. У цьому прагненні акумульовано недовіру до власної онуки, страх за власний недогляд, турбота лише про майбутню кар'єру дівчинки, при цьому цілковите нехтування її бажаннями, смаками, інтересами.

Сімейний авторитаризм (причому з боку жінки — бабусі) — це стиль життя родини Розумовичів. Саме так складається опозиція двох сестер Марусі та Анастасії: "*Маруся, старша із дочок академіка Розумовича, мешкала в кімнаті за кухню. А молодша, Анастасія, власне, Лізіна бабуся, зайняла кабінет батька*" [6, с. 11]. Тобто одна з сестер свідомо нехтує власним науковим та особистим потенціалом заради молодшої сестри — фактично стає її довічною служницею. Навіть факт Марусиної хвороби, а згодом — смерті цікавить рідних лише з точки зору хатньої роботи (хто ж тепер її виконуватиме?). Причини такої самопожертви героїні з'ясовуються в кінці твору.

Образ Анастасії навіть зовнішньо протиставляється образу Марусі. Анастасія — вродлива, доглянута жінка: "*Хоча бабуся вже давно відсвяткувала своє шістдесятиріччя, вона й досі майстерно користується косметикою та парфумами, носить великі сережки, які дуже пасують до високої зачіски, підкреслюють її жіночу й наукову велич*" [6, с. 18]. Зовнішня краса контрастує з авторитарним стилем спілкування: "*характер у неї не з легких*" [6, с.19]. Повна протилежність Анастасії — завжди послужлива, уважна Маруся: "*...заїздили нещасну жінку, що вже й говорить*" [6, с.80], "затуркана", немічна, завжди на других ролях — служниці, кухарки, прибиральниці. Однак саме Марусина таємниця стає ключовою у повісті, саме Марусина смерть стає поштовхом до розвитку подій.

Образ успішного науковця Ольги Іванівни (Лізіної мами) протиставляється Галині Андріївні (Алісиній мамі) — нереалізованій у кар'єрі (лаборант у інституті), тій, яка присвятила своє життя тирану-чоловіку та доньці, аби згодом дізнатися про зраду та стати на самостійний життєвий шлях: "*Галина Андріївна була працюючою до нестями*" [6, с.14]. Її характеризують людська гідність, сила волі (життя без заможного чоловіка), працьовитість (вона не цурається ніякої праці, навіть хатньої робітничої, аби не залежати від чоловіка та забезпечити доньку). Жінка виховує Алісу вільною особистістю, зважає на її інтереси, не нав'язує власних бажань, як це роблять із Лізою. Ольга Іванівна ж постійно викладає за кордоном, мало часу проводить із донькою, повністю присвячуючи себе науці. На контрасті між цими двома жінками авторка вимальовує різні жіночі долі, різні сформовані характери, різні життєві орієнтири (останнє в подальшому вплине на життя доньок).

Детективна формула освіжає сюжет повісті, адже вміло закручена інтрига навколо листа (до останнього Ліза не здогадується, кому ж він насправді адресований), перипетії навколо поїздки в Одесу (герої змушені приховувати місце свого справжнього відпочинку, аби не травмувати бабусю), пошуки автора листа тощо — все це покликано полегшити сприйняття твору дітьми, зацікавити юного читача, виховати повагу до книги.

У двох повістях, вміщених **Олесем Ільченком** у книжці "Смертельний круїз", одна й та ж сама схема побудови детективної нарації, притаманна авторові: через певні причини діти засідають за роботу письменника — пишуть детективні історії. Автор доступною для дітей мовою через вуста персонажів озвучує схему написання детективу. Сюжет повісті "Смертельний круїз" побудовано на прагненні дітей написати книгу для проекту "Де-Фе-Три" (детектив-фентезі-трилер) — асоціація з конкурсом "Коронація слова", тільки в дитячій версії. З вуст дітей лунають основні правила створення детективної історії: "*Важливо так закрутити сюжет, щоб від читання ніхто відірватися не міг!*" [4, с.7], "*вбивства неодмінно мають бути помстою за щось*" [4, с.10], "*вони наблизилися до розуміння справжнього механізму дії, який має рухати детектив начебто сам собою, невимушено, та невідворотно й динамічно*" [4, с.10], "*хвацько закручували сюжет*" [4, с.12] тощо. Автор описує кухню колективного створення тексту, показує етапи написання твору. Правильне розподілення ролей між п'ятьма учасниками творчого процесу (Юлею, Оленкою, Вікою, Юрком і Тарасом), розстановка акцентів та раціональні умови праці приводять до створення оригінального, хоча й нескладного тексту детективу.

Сам же детектив, створений тинейджерами, теж є у творі (текст у тексті). Тобто автор зображає процес написання твору, генерацію ідей, опрацювання тексту, аби показати остаточний результат, який навіть, за його версією, був відзначений у конкурсі, хоч і не виграв. Довершеність дитячого тексту, влучність описів та напруженість сюжету навіюють думку, що праця письменника не така вже й важка, а процес має бути просто чітко організованим.

У повісті "Багряна безодня. Земна і небесна історія" описується життя хлопця Марка, якого виховує мати-одиначка. Власне, питання неповних сімей актуальне в українській літературі, проте в літературі для дітей порушується не часто (наприклад, у детективній книжці Н. та О. Шевченків "Усе в шоколаді" головний герой Семко Скорик — з неповної сім'ї, як і Аліса в

Є. Кононенко). Автор акцентує увагу на прагненні хлопця бути кращим заради мами: "в цей день всередині у нього щось ніби перевернулося, і він відчув, що не в силі більше брехати мамі, ховати запальничку й сигарети" [4, с.62]. Марко показує силу волі й кидає курити. У цьому епізоді наявний також дидактичний момент: герой починає вести здоровий спосіб життя, що для сучасних дітей є дуже важливим. Крім того, автор намагається викликати співчуття в реципієнта: "докори сумління не давали йому спокою" [4, с.66], "Марко проклинав свою слабкодушність" [4, с.66]. Протистояти спокусі, особливо у дитячому віці, дуже важко, персонажеві О. Ільченка це не одразу вдається, але він докладає зусиль — і все виходить. Автор реалістично змальовує картину дитячих переживань та самообмеження, дає приклад сильної особистості, якою мусить бути сучасний чоловік.

Велемовним є й епізод, в якому Марко знаходить розірвану книгу — без початку і кінця — і вирішує дописати її, змінити, відредагувати по-своєму. У цьому моменті прочитується мотив співпраці автора й читача через текст, у даному випадку — написання власного тексту читачем (згідно з рецептивною етикою). Наш аналіз стосується первинного тексту-обрамлення, а не створеного дітьми детективу (це поле для ширшого дослідження у майбутньому). Автором зображується активний потяг юного покоління до літератури, до написання мистецького твору, до самоорганізації шляхом жанрових обмежень, на що зважають діти-автори.

Автором порушується проблема самоідентифікації дитини у суспільстві, пошуки себе та шляхів реалізації у 13-літньому віці. Вхідження дитини в царину літератури, більше того — творення її — підвищує самооцінку, допомагає позбутися комплексів та страхів, відчути свою значимість.

Варто зауважити, що текст, створений Марком, хоч і фантастичний, проте абсолютно недитячий, в ньому піднімаються проблеми патріотизму, взаємодопомоги, професіоналізму, боротьби добра і зла у всесвіті.

Отож, як бачимо, детективи для дітей — це особливий пласт літератури, який заслуговує окремого аналізу. Підсумовуючи сказане вище, можна зробити висновок, що детектив для дітей має такі особливості:

1. Чіткий поділ персонажів на позитивних та негативних.
2. Головний герой — дитина (юнак, дівчина, підліток).
3. Як правило, розслідуються реальні злочини.
4. Може бути наявний елемент фантастики.
5. Наділення героїв надприродними здібностями.
6. Анімалістика в оповіді (наявність героїв-звірів).
7. Мета головного героя — встановити справедливості (врятувати світ від зла тощо).
8. Дорослі відіграють у творах другорядну роль

(або помічника, або консультанта, або взагалі це негативні персонажі).

9. Дитина-герой не уподібнюється дорослим, а залишається дитиною (з дитячими бажаннями, страхами, безпосередністю).

10. Унікальні методи ведення розслідування (наприклад, за допомогою гіпнозу, чарівних сил, Інтернету, комп'ютера, за аналогією до відомих літературних персонажів).

Література

1. Воронина Л. Суперагент 000. Таємниця золотого кенгуру: Дитячий детектив. / Л. Воронина. — Вінниця: Тезис, 2004. — 192 с.
2. Гнідець Уляна Святославівна. Специфіка комунікації в літературі для дітей та юнацтва (на матеріалі сучасної німецькомовної прози): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.04 / Таврійський національний ун-т ім. В.І.Вернадського. — Сімф., 2008.
3. Гребенюк Т. Структура події у творі для дітей: рецептивно-психологічна парадигма літературознавчого аналізу. / Т.Гребенюк // Актуальні проблеми слов'янської філології: Мізвуз. зб. наук. ст. / Відпов. ред. В.А. Зарва. — Бердянськ: БДПУ. — Випуск XXI. — 2009. — С. 247—255.
4. Ільченко О. Смертельний круїз. / Олесь Ільченко. — К.: Грані-Т, 2008. — 128 с. (Серія "Дивний детектив-08")
5. Качак Т. Сучасна українська дитяча література: аспекти гендерної інтерпретації. / Т.Качак // Актуальні проблеми слов'янської філології: Мізвуз. зб. наук. ст. / Відпов. ред. В.А. Зарва. — Бердянськ: БДПУ. — Випуск XX. — 2009. — С. 425—437.
6. Кононенко Є. Бабусі також були дівчатками: повість. / Євгенія Кононенко. — К.: Грані-Т, 2010. — 96 с. (Серія "Дивний детектив — 08")
7. Куриленко І. Роль дитячої гри як бінарної опозиції реальності в художній структурі роману "Доктор Серафікус" В.Домонтовича / І.Куриленко // Актуальні проблеми слов'янської філології: Мізвуз. зб. наук. ст. / Відпов. ред. В.А. Зарва. — Бердянськ: БДПУ. — Випуск XX. — 2009. — С.463—466.
8. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. — К.: ВЦ "Академія", 2007. — 752 с.
9. Нестайко В.З. Неймовірні детективи: Кримін. повісті. / В.Нестайко. — К.: Укр. письменник, 1995. — 175 с.
10. Папуша О. Теоретичний дискурс дитячої літератури: у пошуках об'єкта. / О.Папуша // Вісник Львівського університету: Серія філолог. — 2004. — Вип.33. — Ч.2. — С.172—183.
11. Славова М. Волшебное зеркало детства. Статьи о детской литературе. / М.Славова. — К.: Изд.-полиграф. Центр "Киевский университет", 2002. — 92 с.
12. Славова М. Попелюшка літератури. Теоретичні аспекти літератури для дітей. / М.Славова. — К., ВПЦ "Київський університет", 2002. — 81 с.
13. Чайка О. Діти ХХ століття в екстремальних обставинах / О. Чайка // Актуальні проблеми слов'янської філології: Мізвуз. зб. наук. ст. / Відпов. ред. В.А. Зарва. — Бердянськ: БДПУ. — Випуск XXI. — 2009. — С.406—413.

Кыцак Людмила. Детективы для детей: украинский вариант автора и читателя

В статье идентифицируется термин "литература для детей", выводится понятие "детективы для детей"; анализируются такие детективы на примере творчества В. Нестайка, Леси Ворониной, Е. Кононенко и А. Ильченко; обозначаются особенности детективов для детей, образное и сюжетное наполнение произведений, авторская позиция и детская рецепция.

Ключевые слова: литература для детей, детективы для детей, образ, сюжет, главный герой.

Kitsak Ludmila. Detective stories for children: Ukrainian type of author and reader

This article identified term "literature for kids", derived concepts "detectives for children", analysed the detective stories on example of works by V. Nestaike, Lesya Voronina, E. Kononenko and O. Ilchenko, determined features of children's detective stories, their figurative and plot content, author's position and children's reception.

Keywords: literature for kids, detective stories for childrens, image, plot, main character.